

Anna Bisaga

Uniwersytet Opolski

SILNIEJSZE PROCESY ROZWOJOWE W GOSPODARSTWACH TOWAROWYCH ŚLĄSKA OPOLSKIEGO

1. Wstęp

Poznanie skutków transformacji systemowej polskiego rolnictwa w pierwszym jej okresie zdominowały dyskusje nad różnicowaniem się gospodarstw rolnych pod wpływem mechanizmów rynkowych i rolą interwencjonizmu państwowego w rolnictwie. Następnie proces tego różnicowania został udokumentowany i pogłębiony w ujęciu regionalnym, a problemy interwencjonizmu w rolnictwie zaczęto postrzegać jako nowe kanały redystrybucji bezpośredniej i traktować je jako impuls modernizacyjny i źródło nadwyżki w dochodach gospodarstw. Zainteresowanie typologią gospodarstw dominujących w przestrzeni wiejskiej polskich regionów wynikało więc także z coraz bardziej praktycznego charakteru tych badań – stawały się one wymagane, choć nie zawsze istotnym uzasadnieniem wdrażania strukturalnych instrumentów akcesyjnych.

Badania te uwidoczniły ponadto występowanie w rolnictwie niektórych polskich regionów silniejszych procesów rozwojowych. Aby wskazać na ich przyczyny, niewystarczające okazało się posługiwanie syntetycznymi miernikami stosowanymi przy identyfikowaniu zróżnicowania regionalnego. Niezbędne stało się tworzenie typologii nawarstwiających się, odpowiadających poszczególnym ogniom agrobiznesu i powiązaniom właściwym dla tego systemu [*Zróżnicowanie regionalne...* 2002] – wydaje się, że poznawcza siła tego typu badań jako instrumentarium strategicznego zarządzania rozwojem, przestrzenią wiejską i gospodarką regionów nie została, jak dotąd, do końca rozpoznana i doceniona. W ich ramach diagnoza silniejszych procesów rozwojowych w rolnictwie regionów może być również prowadzona jako analiza właściwych im en-

dogennych zasobów. Takie podejście zostało przyjęte w projekcie badań nad zmianami w organizacji i produktywności rolnictwa województwa opolskiego. Badania zrealizowano w latach 1990, 1992, 2000 i 2004 [Sokołowska 1994; Sokołowska i in. 2002; Sokołowska, Bisaga, Szwiec (w druku)].

Prezentowane w pracy wyniki badań pochodzą głównie z ostatniej ich edycji, chociaż odwołano się również do wcześniejszych ustaleń.

2. Metodyka badań

W prezentowanych badaniach podstawowym narzędziem badawczym był jednakowy dla wszystkich gospodarstw kwestionariusz wywiadu składający się z kilku części. Pierwsza jego część dotyczyła charakterystyki gospodarstwa, tzn.: areалу użytków rolnych, jakości gleb, struktury zasiewów, plonów podstawowych upraw, obsady zwierząt gospodarskich, wielkości i wartości produkcji roślinnej i zwierzęcej, sprzedaży produktów rolnych oraz wyposażenia gospodarstw w maszyny rolnicze. Następne części kwestionariusza zawierały pytania dotyczące: oceny polityki rolnej państwa i jej wpływu na decyzje produkcyjne kierowników gospodarstw, wpływu zmian w otoczeniu bliższym i dalszym na organizację produkcji oraz uczestnictwa rolników w wiejskich organizacjach samorządowych i społeczno-zawodowych. W edycji z 2004 r. kwestionariusz wywiadu został poszerzony o blok związany z procesem integracji Polski z Unią Europejską. W roku 1990 badania przeprowadzono w 200 gospodarstwach, w latach 1992 i 2000 w 100 gospodarstwach, a w 2004 r. badaniami objęto 150 towarowych gospodarstw z reprezentatywnych gmin województwa opolskiego.

3. Dystans konkurencyjności gospodarstw rolnych Opolszczyzny do gospodarstw UE

Powszechnie oczekiwano, że otwarcie rynków rolnych po zjednoczeniu Polski z UE ujawni w ostry sposób problem konkurencyjności polskich gospodarstw rolnych. W literaturze często stawiano pytanie: jakiego rodzaju gospodarstwa rolne będą posiadać zdolności konkurencyjne, zapewniające ich utrzymanie na rynku, a nawet rozwój. W badaniach takich nie należy jednak pomijać subiektywnych ocen samych rolników, bo to ich przekonania stanowią podstawę decyzji produkcyjnych, wpływających na stopień konkurencyjności prowadzonych przez nich gospodarstw.

Uczestnictwo w grze na wewnętrznym rynku europejskim jest przez użytkowników towarowych gospodarstw rolnych na Opolszczyźnie oceniane pozytywnie, co ilustruje tab. 1.

Tabela 1. Czy sądzi Pan(i), że po wejściu Polski do UE produkcja z Pana(i) gospodarstwa znajdzie nabywców:

Warianty odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	%
a) głównie w krajach UE	5	3
b) głównie w Polsce	63	42
c) zarówno w Polsce jak i w krajach UE	58	39
d) trudno powiedzieć	28	19

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań przeprowadzonych w woj. opolskim w 2004 roku.

Na to, że produkty rolne wytwarzane w badanym gospodarstwie trafią wyłącznie do starych krajów UE, liczy tylko 3% respondentów. 42% kierowników gospodarstw uważa, iż głównym rynkiem będzie nadal rynek krajowy, ale już 39% spośród badanych zakłada kształtowanie się wspólnego rynku i przepływ produktów.

Cena i jakość wytwarzanych produktów rolnych są postrzegane przez rolników Opolszczyzny jako główne atrybuty określające konkurencyjność ich gospodarstw (tab. 2). O tym, że produkty rolne z ich gospodarstw są tańsze od tych wytwarzanych w UE, przekonanych jest aż 89% kierowników gospodarstw. W tym względzie wątpliwości posiada tylko 6% badanych. Jeśli chodzi o jakość – tu stopień pewności jest już znacznie niższy. Wprawdzie 65% uważa, że ich produkty rolne są lepsze jakościowo, lecz 1% respondentów ma odmienne zdanie. Natomiast 15% jest zdania, że jakość ich wytworów jest podobna jak tych pochodzących z gospodarstw krajów „piętnastki”.

Tabela 2. Czy w Pana(i) opinii produkty rolne z Pana(i) gospodarstwa są:

Warianty odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	%
a) tańsze niż produkowane w krajach UE	134	89
b) droższe niż produkowane w krajach UE	0	0
c) podobne w cenie do wytwarzanych w krajach UE	3	2
d) trudno powiedzieć	9	6
e) lepsze jakościowo niż te produkowane w krajach UE	98	65
f) gorsze jakościowo niż te produkowane w krajach UE	1	1
g) podobnej jakości jak produkty wytwarzane w krajach UE	23	15
h) trudno powiedzieć	9	6

Źródło: jak w tab. 1.

Prezentowane dane uwidaczniają brak kompleksów użytkowników towarowych gospodarstw rolnych na Opolszczyźnie wobec produkcji ich potencjalnych konkurentów na wewnętrznym rynku europejskim. W tym regionie opinię taką kształtują dodatkowo obserwacje wynikające z dużej międzynarodowej

mobilności zamieszkującej te tereny ludności i podejmowanego okresowo zatrudnienia, także w sektorze rolno-spożywczym takich krajów, jak Niemcy, Dania i Holandia.

Mimo że rolnicy ślascy nie wyolbrzymiali w roku akcesji dystansu, jaki dzieli ich od producentów z krajów „piętnastki”, na różnice wskazywali, odpowiadając na pytanie o wiedzę najbardziej im obecnie potrzebną (tab. 3).

Tabela 3. Jaka wiedza Pana(i) zdaniem jest szczególnie potrzebna dzisiaj rolnikom?

Warianty odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	%
a) wiedza o nowych technologiach w rolnictwie	104	69
b) wiedza o tym, jak sprzedąć produkcję	104	69
c) wiedza prawna – jak organizować grupy producenckie, jak zawierać umowy z pośrednikami	39	26
d) wiedza ekonomiczna, np. prowadzenie rachunkowości	95	63
e) wiedza specjalistyczna, potrzebna w prowadzeniu gospodarstwa ekologicznego	4	3
f) wiedza o sytuacji rolnictwa i rolników w Unii Europejskiej	37	25
g) wiedza o zasadach Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej	38	25
h) inny rodzaj wiedzy (jaki ?) (odp. rolników – pod zapotrzebowanie rynku)	1	1

Źródło: jak w tab. 1.

Tabela 3 pokazuje, że zmienia się mapa źródeł wiedzy badanych rolników. Mimo iż w momencie akcesji ich uczenie się polegało głównie na zdobywaniu wiedzy dotyczącej procedur uzyskiwania dopłat bezpośrednich, godne podkreślenia jest jednak zainteresowanie podniesieniem innowacyjności produkcji – poprzez dostęp do nowych technologii – i wiedzą ekonomiczną pozwalającą na racjonalne kształtowanie wyniku finansowego. Nowe instytucje otoczenia rolnictwa wzmocniły proces uczenia się i tym samym skompensowały występujące obawy. Poczucie krzywdy i bycia ofiarami procesów transformacji systemowej zastępowane jest silniejszymi dążeniami rozwojowymi.

4. Ocena zmian w organizacji gospodarstw towarowych województwa opolskiego

W badaniach gospodarstw rodzinnych prowadzonych w latach 1990 i 1992 wyodrębniono 11 typów gospodarstw. Klasyfikację powyższą utrzymano w badaniach z 2000 i 2004 roku. Niżej zostaną omówione typy gospodarstw, których udział procentowy w omawianych wcześniej próbach był nie mniejszy niż 3%. Takich grup gospodarstw w badaniach przeprowadzonych w latach 1990 i 1992 było 8. Były to gospodarstwa: jednokierunkowe zbożowe, trzodowe i bydłowe; gospo-

darstwa dwukierunkowe trzodowo-bydłęce; gospodarstwa wielostronne z wyodrębniającą się gałęzią główną: ze zbożami, z trzodą oraz gospodarstwa bez gałęzi głównej: roślinne i hodowlane. W badaniach z lat 2000 i 2004 takich grup było 9. Były to gospodarstwa: jednokierunkowe zbożowe, trzodowe i bydłęce; dwukierunkowe: zbożowo-trzodowe i zbożowo-bydłęce; gospodarstwa wielostronne z wyodrębniającą się gałęzią główną: ze zbożami, z trzodą i z bydłem oraz gospodarstwa wielostronne bez gałęzi głównej – roślinne.

Z zebranych materiałów źródłowych wynika, że w całym okresie badawczym zaistniały dość znaczące zmiany w organizacji rolnictwa indywidualnego w województwie opolskim. Ich istotą stało się poszukiwanie efektywności ekonomicznej działalności rolniczych prowadzonych w gospodarstwie. W badaniach z 2004 r. rolnicy otwarcie już wskazywali, że celem ich gospodarowania ma być wzrost dobrobytu rodziny. W poszczególnych typach gospodarstw cel ten był osiąganý w różny sposób. Mimo zahamowania tempa rozwoju gospodarstw jednokierunkowych można odnotować intensyfikację produkcji w tych gospodarstwach.

Warunki wewnętrznego rynku europejskiego najbardziej wpłynęły na wzrost produktywności, mierzonej w jednostkach zbożowych na gospodarstwo, jednokierunkowych gospodarstw bydłęcych (wzrost o 128%); w mniejszym stopniu na gospodarstwa zbożowe i trzodowe (wzrost odpowiednio o 53,2 i 58,0%).

Dwukierunkowe gospodarstwa zbożowo-trzodowe badane w 2004 r. były o 25% mniejsze od tych z 2000 roku. Mimo to produkcja globalna mierzona w jednostkach zbożowych wzrosła średnio na gospodarstwo o 35,1%, a na 1 ha UR o 48,9%.

Dostosowywanie gospodarstw do wymagań wewnętrznego rynku UE sprawiło, iż także gospodarstwa wielostronne znalazły nową formułę gospodarowania, stając się gospodarstwami roślinnymi produkującymi głównie rośliny przemysłowe. W gospodarstwach tych, mimo znacznego wzrostu użytków rolnych, nie nastąpiła ekstensyfikacja produkcji, co potwierdzają wyniki produkcji globalnej na 1 ha UR. Znaczący jest natomiast wzrost tej produkcji liczonej na gospodarstwo. W gospodarstwach wielostronnych ze zbożami wzrost areалу o 225,6% spowodował wzrost produkcji na gospodarstwo o 358,7%.

Zjawisko nadprodukcji, a także recesja, która dotknęła całe rolnictwo polskie, sprawiły że decyzje produkcyjne kierowników towarowych gospodarstw rolnych w województwie opolskim zmierzały w kierunku uelastycznienia struktury zasiewów, co mimo negatywnego oddziaływania otoczenia makroekonomicznego przełożyło się na silniejsze procesy rozwojowe w regionie.

Impuls integracyjny wzmocnił natomiast dążenie rolników do powiększania obszaru gospodarstw. Tylko w gospodarstwach jednokierunkowych zbożowych i dwukierunkowych zbożowo-trzodowych w próbie z 2004 r. odnotowano spadek powierzchni i większe zainteresowanie zmianami w technologii produkcji

(nowe odmiany roślin, lepsze nawozy i środki do pielęgnacji upraw). We wszystkich pozostałych typach gospodarstw struktura obszarowa uległa zwiększeniu, przy czym jest to wynik zarówno dokupywania ziemi, jak też użytkowania ziemi dzierżawionej. W całej badanej próbie aż 72% gospodarstw rolnych dzierżawi ziemię. Są to w mniejszym stopniu dzierżawy od Agencji Nieruchomości Rolnych, w większym zakresie jest to dzierżawa sąsiedzka. W zbiorowości gospodarstw wykorzystujących dzierżawę do poprawy swojej struktury obszarowej ta forma użytkowania ziemi stanowi średnio 36% całego ich areалу.

Na początku lat dziewięćdziesiątych wystąpiła negatywna tendencja wzrostowa liczby zasobów pracy w gospodarstwach mierzonej liczbą osób przeliczeniowych. Dopiero pod koniec lat dziewięćdziesiątych procesowi powiększania gospodarstw towarzyszy proces zmniejszania się zatrudnienia w rolnictwie. W stosunku do 1992 r., w którym średnio w badanych gospodarstwach pracowały 4 osoby przeliczeniowe, w 2000 r. wskaźnik ten zmniejszył się do 2,3 osoby przeliczeniowej na gospodarstwo, w 2004 r. zaś wzrósł do 2,45 osób przeliczeniowych. Analiza danych w tym zakresie z ostatniej edycji badań pokazuje jednak, że typ gospodarstwa jest również warunkowany zasobami pracy. Największe zasoby pracy posiadają gospodarstwa bydłowe, zbożowo-bydłowe i wielostronne z bydłem, a najmniejsze zbożowe i wielostronne ze zbożami.

5. Podsumowanie

Badania przeprowadzone w roku akcesji Polski do UE wykazały, że impulsy integracyjne zwiększyły nastawienie modernizacyjne użytkowników towarowych gospodarstw rolnych regionu opolskiego. Wyraża się ono w poszukiwaniu właściwych dla gospodarstwa ścieżek rozwojowych. Potwierdziły one też, że podejmowane decyzje są coraz bardziej racjonalne ekonomicznie i uwzględniają nowe uwarunkowania instytucjonalne i rynkowe.

Z analizy przedstawionego materiału badawczego wynika, że wzrost produktywności może być osiągnięty w różnych typach gospodarstw, a równocześnie mogą być przestrzegane zasady dobrej praktyki rolniczej. W edycji badań z 2004 r. wśród użytkowników towarowych gospodarstw rolnych z województwa opolskiego nie odnotowano strategii (tylko) na przetrwanie. Wszyscy rolnicy wskazywali na czynniki umożliwiające rozwój ich gospodarstwa. Nie wszyscy jednak byli skłonni je wykorzystać, zarówno z uwagi na przyczyny ekonomiczne – osiągniętą stabilność dochodową, jak i pozaekonomiczne – brak następcy. Wśród starszych rolników pojawiła się opcja rozwojowa polegająca na powiększeniu obszaru gospodarstwa i przekazaniu go za rentę strukturalną.

Literatura

- Sokołowska S. i in., *Przeobrażenia w rolnictwie indywidualnym w okresie zmian systemu gospodarczego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2002.
- Sokołowska S., Bisaga A., Szwiec P., *Zmiany w organizacji i produktywności rolnictwa indywidualnego w procesie integracji z Unią Europejską (na przykładzie badań w województwie opolskim)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego (w druku).
- Sokołowska S., *Produktywność rolnictwa indywidualnego w okresie dochodzenia do gospodarki rynkowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1994.
- Zróżnicowanie regionalne gospodarki żywnościowej w Polsce w procesie integracji z Unią Europejską*, red. W. Poczta, F. Wysocki, Wydawnictwo AR, Poznań 2002.

THE STRONGER DEVELOPMENTAL PROCESSES IN THE TRADING FARMHOLDINGS OF OPOLE SILESIA

Summary

The research into the typology of farmholdings in the regional framework indicates an occurrence, in the agriculture of certain regions of Poland, of stronger developmental processes. In the case of Opole Province their diagnosis is contained in the results of a research project concerning changes in the organization and productivity of the agriculture of the region. The research was carried out at consecutive stages in the years 1990, 1992, 2000 and 2004. The essence of all the changes in the organization of individual farming consists in searching for economic effectiveness of agricultural activities carried out in the farmholding. It follows from the gathered research material that the rise in productivity can be attained in different types of farmholdings. At the same time, principles of good farming practice can be observed successfully. It was found out that the type of farmholding had eventually been adjusted to the natural conditions of production, as well as to available labour resources.